

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-18>

УДК 37.034

Копчук-Кашецька М.С.
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ НАРОДОЗНАВСТВА

Анотація. В статті представлено результати емпіричного вивчення особливостей розвитку морально-етичних цінностей особистості в молодшому шкільному віці на уроках народознавства. Структурні компоненти морально-етичних цінностей (когнітивний, емоційно-мотиваційний та діяльнісно-регулятивний) визначили зміст основних діагностичних критеріїв дослідження: гносеологічний – діагностування показників рівня знань і уявлень молодших школярів щодо змісту морально-етичних цінностей, уміння розрізняти добро і зло, характеризувати основні етичні категорії; нормативний критерій встановлення показників рівня усвідомлення важливості морально-етичних цінностей у життєдіяльності як окремої людини, так і суспільства загалом, рівня прийняття морально-етичних цінностей; емоційний критерій – діагностування здатності до рефлексії та самокритичності; мотиваційний – діагностування основних мотивів, якими керується особистість у власній поведінці; практичний критерій – встановлення показника готовності здійснювати моральний вчинок, послуговуватися морально-етичними цінностями в щоденному житті. Отриманні в ході емпіричного дослідження дані дозволили визначити рівні сформованості морально-етичних цінностей у молодших школярів. Високому рівню сформованості у молодших школярів морально-етичних цінностей (4,9%) характерні належні знання про морально-етичні цінності, здатність до формулювання осмислених і достатньо глибоких етичних суджень, усвідомлення значимості морально-етичних цінностей у реальному житті. Для дітей з середнім рівнем (77,8%) характерні добре розвинені моральні якості співчуття, співпереживання, товариськості, тоді як знання про морально-етичні цінності є несистематизованими і неповними; мотиви поведінки дітей можуть змінюватись і бути як конформістськими, так і альтруїстичними. Молодші школярі з низьким рівнем (17,3%), як правило, дають неповне і однобічне визначення морально-етичним цінностям. Їхні знання є формальними, а поведінка – ситуативною і часто суперечить моральним нормам.

Ключові слова: особистість, молодші школярі, морально-етичні цінності, діагностичні критерії, рівні розвитку морально-етичних цінностей, уроки народознавства.

Kopchuk-Kashetska Maria
Precarpathian National University named after Vasil Stefanyk

EMPIRICAL STUDY OF THE PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT OF THE MORAL VALUES OF MODERN PUPILS AT THE LESSONS

Summary. The article presents the results of the empirical study of the peculiarities of the development of the moral values of the individual in the younger school age in the lessons of science. Structural components of moral and ethical values (cognitive, emotional-motivational and activity-regulatory) determined the content of the main diagnostic criteria of the study: epistemological – diagnosis of indicators of the level of knowledge and ideas of younger students about the content of moral and ethical values, the ability to distinguish between ethical values, characterize categories; normative criterion for establishing indicators of the level of awareness of the importance of moral and ethical values in the life of both individuals and society as a whole, the level of acceptance of moral and ethical values; emotional criterion – diagnosis of the ability to reflect and self-criticism; motivational – diagnosis of the main motives that govern the personality in their own behavior; the practical criterion is to establish an indicator of willingness to perform a moral act, to use moral and ethical values in everyday life. The data obtained during the empirical study made it possible to determine the levels of moral and ethical values formation among younger students. The high level of formation of moral and ethical values (4.9%) of young students is characterized by proper knowledge of moral and ethical values, ability to formulate meaningful and sufficiently deep ethical judgments, awareness of the importance of moral and ethical values in real life. Knowledge of moral and ethical values is adequate for motives and behavior. Children's moral actions are determined by humanistic and altruistic motives. They have formed such moral qualities as responsibility, respect for people, the ability to come to the aid, care, mercy, selflessness, gratitude, tolerance. Medium-grade children (77.8%) are characterized by well-developed moral qualities of compassion, empathy, sociability, while knowledge of moral and ethical values is unsystematic and incomplete. Children name only individual characteristics, but cannot give a complete definition of concepts. The behaviors of children can change and be both conformist and altruistic. And although children are able to take the initiative of helping others, displays of kindness, responsiveness, compassion, and humanism towards others can be selective. Low-grade junior students (17.3%) tend to give incomplete and one-sided definitions of moral and ethical values. Their knowledge is formal and their behavior is situational and often contrary to moral standards. In relations with others, they often show boldness, intolerance, intransigence, indifference to other people's problems. Selfish orientation in motivation of behaviour prevails. The latter, in moral terms, is determined rather by the desire to win attention, to earn approval, as well as to avoid punishment.

Keywords: personality, junior high school students, moral and ethical values, diagnostic criteria, levels of development of moral and ethical values, social science lessons.

Постановка проблеми. Попри значний науково-технічний прогрес сучасного суспільства, все ж не спостерігаємо відповідного високого рівня розвитку моральної свідомості та духовності людства. Вочевидь, не існує прямої залежності між рівнем матеріальних здобутків людства та його здатністю зберігати та розвивати власну автентичну духовну природу. Сучасні педагоги, філософи, психологи (Б. Братусь, І. Булах, О. Галян, І. Зубрицька-Макота, О. Климичин, О. Кошелівська, С. Кримський, В. Москалець та ін.) апелюють до необхідності звернення уваги на моральні засади реалізації навчально-виховного впливу на підростаюче покоління. Існує загроза «втрати людського в людині» (В.І. Слободчиков), як також втрати моральних орієнтирів формування національної самобутності народу в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психолого-педагогічні засади формування морально-етичних цінностей у дітей в процесі осягнення досвіду народу розкриваються у працях І. Беха, М. Боришевського, О. Вишневецького, О. Дробницького, В. Котирло, В. Костіва, С. Ладивір, І. Лапченко, Г. Майбороди, Т. Мацейків, В. Москальця, В. Оржеховської, Л. Повалій, В. Постоного, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, Є. Сявакко, К. Чорної, П. Щербаня та ін. Зважаючи на соціальну й психолого-педагогічну значущість проблеми та недостатність її розробки в теорії і практиці, нами проведено дослідження особливостей формування у молодших школярів морально-етичних цінностей на уроках народознавства.

Мета статті: представити результати проведення емпіричного дослідження формування у молодших школярів морально-етичних цінностей на уроках народознавства, а також розкрити специфіку організації самого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою виявлення рівня сформованості у сучасних молодших школярів морально-етичних цінностей було проведено емпіричне дослідження, в якому взяло участь 645 учнів 1-4 класів (100%). Діагностичними критеріями емпіричного дослідження, відповідно до структури морально-етичних цінностей (когнітивний, емоційно-мотиваційний та діяльнісно-регулятивний), було означено:

Гносеологічний критерій – показники рівня знань і уявлень про морально-етичні цінності; знання традицій і звичаїв народу, його фольклору; уміння розрізняти добро і зло, характеризувати основні етичні категорії.

Нормативний критерій – показники усвідомлення важливості морально-етичних цінностей у життєдіяльності як окремої людини, так і суспільства загалом; засвоєння морально-етичних цінностей; уміння оцінювати явища і події реального життя з позиції моральності.

Емоційний критерій – показники ставлення до морально-етичних цінностей; здатність до рефлексії власної моральності.

Мотиваційний критерій – показники пріоритетності мотивів (егоїстичні, гуманістичні), якими керується особистість у власній поведінці; зорієнтованість на ті чи інші моральні цінності українського народу.

Практичний критерій – показники інтерполяції досвіду народу у власний, готовності

послугуватися морально-етичними цінностями у поведінці, готовності до морального вибору та його довершеності в моральному вчинку [1].

Діагностичними засобами в емпіричному дослідженні послужили: метод спостереження, анкетування, методика незавершених речень, бесіда, інтерв'ю, творчі завдання (малюнок), що в цілому забезпечило достовірність і об'єктивність отриманих результатів.

На першому етапі, шляхом ведення бесіди, з'ясувався рівень знань і уявлень молодших школярів щодо суті морально-етичних цінностей. Зокрема, учням 3-4-х класів було запропоновано дати відповідь на запитання: «Як ти розумієш, що таке морально-етичні цінності?»; «Які найважливіші морально-етичні цінності українського народу ти можеш назвати?». У результаті аналізу отриманих відповідей (456), було встановлено, що третина опитуваних (31,8%) на належному рівні розуміє зміст самого поняття «морально-етичні цінності». Зокрема, діти зазначають: «Морально-етичні цінності це не дорогі метали і гроші, а праця і дружба, родина, історія і культура нашого краю» (Владислав Р.). «Морально-етичну цінність має те, що ми робимо для інших від щирого серця, безкорисливо» (Марина С.). «Я ще мало знаю про морально-етичні цінності, але розумію, що для цього важливо займатися самодисципліною, правильно оцінювати свої здібності, можливості і потреби, нести відповідальність за свої вчинки і виконану роботу» (Павлик Ш.). «Морально-етичні цінності втілюють досвід українського народу» (Василінка Х.). Характерно те, що у відповідях дітей, які проживають у селі морально-етичні цінності співвідносяться з любов'ю до природи, тварин – всього живого, тоді як міські діти цей аспект, як правило, залишають поза увагою. Втім більшість дітей (45,7%) не мають чіткого уявлення про морально-етичні цінності, а тому називають лише окремі характеристики. «Кожна людина має свій світ і свої морально-етичні цінності» (Ганна Я.). «Це те, на що орієнтуються всі люди» (Вітя М.). Ще 22,5% молодших школярів так і не змогли розкрити поняття морально-етичних цінностей.

Що стосується другого питання, то до морально-етичних цінностей, притаманних українському народу діти відносять доброту (17,0%); віру, надію, любов (9,6%); чесність (6,5%); толерантність (4,4%); ввічливість (3,4%); людяність (3,1%); дружбу (3,1%); справедливість (2,6%); скромність (2,6%); порядність (2,6%); совість (2,6%); ширість (2,6%); національну культуру (2,2%); гуманізм (2,2%); вихованість (1,7%); щедрість (1,7%); відповідальність (1,7%); життєлюбність (1,7%); зорієнтованість на добро (1,7%); мистецтво (1,7%); працелюбність (1,3%); готовність прийти на допомогу (1,3%); милосердя (1,3%); мову (1,3%); стриманість (0,8%); гідність (0,8%); честь (0,8%); історію рідного краю (0,8%); народні звичаї (0,8%); народні традиції (0,4%); впевненість у собі (0,4%); рівність (0,4%); моральні норми (0,4%); повагу до старших (0,4%); чуйність (0,4%); вдячність (0,4%). Окрім того стурбованість викликає той факт, що 4,5% молодших школярів невірно розуміють морально-етичні цінності, помилково відносячи до них матеріальні блага, багатство, гроші. Ще 5,7% – не знали, що вважати морально-етични-

ми цінностями, і ще 3,1% – не змогли відповісти на поставлене запитання.

Найбільшу особистісну цінність у житті дітей 1-4-х класів, як показало опитування, мають такі цінності як: любов батьків (14,9%); дружба (10,6%); взаємоповага (9,6%); доброта (6,2%); родина (6,2%); взаємодопомога (5,2%); чесність (4,3%); здоров'я (4,3%); зорієнтованість на добро (1,7%); злагода (1,7%); мудрість (1,7%); людяність (1,7%); зичливість (1,7%); героїзм (1,7%); уміння приймати рішення (1,7%); свобода вибору (1,7%); відповідальність (0,9%); самодисципліна (0,9%); самооцінка (0,9%); щастя (0,9%); мир на землі (0,9%); ласка (0,9%); працелюбність (0,9%); чуйність (0,9%); турбота (0,9%); щирість (0,9%); щедрість (0,9%); віра (0,9%); надія (0,9%); відкритість (0,9%); життя (0,9%); духовна спадщина народу (0,9%); воля (0,9%). Тривогу викликає той факт, що є все ж частка дітей, які орієнтуються на гроші (0,9%); ненависть (0,9%); вміння використовувати оточуючих у своїх цілях (0,9%). Ще 5,2% дітей не відповіли на поставлене питання.

На переконання дітей морально-етичні цінності протистоять невихованості (15,7%); безкультур'ю (14,1%); жорстокості (8,7%); легковажності (6,1%); шкідливим звичкам (6,1%); грубоцям (5,3%); ревноцям (5,3%); ліні (4,4%); любові до грошей (4,4%); нестриманості (3,5%); дратівливості (3,5%); ябедництву (3,5%); задавацтву (2,6%); байдужості (2,6%); невпевненості у собі (1,8%); гарячкватості (1,8%); підступності (1,8%); пихатості (1,8%); підлості (1,8%); егоїзму (1,8%); злочинності (1,8%); марнотратству (0,8%); нудьзі (0,8%).

Нас також цікавило те, як молодші школярі співвідносять морально-етичні категорії з їх реальним життям. Як показали результати опитування, в основному діти добро асоціюють зі щастям, миром, радістю, дружбою, допомогою, позитивом, а зло – з бідною, горем, війною, перепонами, сльозами, зрадою, смутком, непослухом, покаранням, негативом.

Для нашого дослідження важливо було з'ясувати, також, що вкладають діти у поняття доброї людини. Так, 59,6% молодших школярів вважають, що добра людина завжди ділиться всім, що в неї є, 9,6% – лише з найкращими друзями, батьками; 8,8% – переконані, що все залежить від обставин; 7,1% – радять обходитись тим, що маєш і ще 13,8% – зазначають, що ділитися треба у тому випадку, коли діляться з тобою; 1,1% – переконані, що ділитися взагалі не має сенсу. Таким чином, 30,8% учнів 1-4 класів мають досить егоїстичні уявлення про добру людину.

На запитання: «За якими вчинками можна вважати людину доброю?». Учні відповіли таким чином: «Не кривдити інших», «допомагати», «бути лагідним», «бути ввічливим», «говорити добрі слова», «зі всіма вітатися», «робити добрі справи», «бути гарним», «допомагати мамі» (1 клас); «добра людина та, яка поважає і любить оточуючих» «завжди допомагає», «ввічлива, смілива, справедлива», «та, що вміє поступитися іншим» (2 клас); «ласкава, ввічлива, чесна», «справедлива, заступається за слабших, допомагає старшим людям», «шляхетна, смілива, скромна», «завжди робить хороші справи» (3 клас).

Відповідаючи на запитання «Яку б добру справу ти хотів би зробити?», учні перших класів

відповіли, що хотіли би зробити щось приємне друзям, допомогти у підготовці уроків, подарувати подарунок. Характерно, також, що відповіді учнів других класів найбільшого збігалися з відповідями першокласників. Учні третіх класів хотіли б допомогти друзям матеріально, виправитися однокласнику у навчанні, а при можливості підтримати у скрутну хвилину.

Таким чином, отримані відповіді засвідчують, що учні перших класів ще погано уявляють, що означає бути добрим і які справи є добрими, тоді як учні других і третіх класів більш точно розкривають зміст поняття добрих вчинків людини. Часто «доброта» ототожнюється у молодших школярів з іншими поняттями, такими як «ввічливість», «справедливість». Тому учням важко визначити, як виражається та або інша моральна цінність у конкретному вчинку. Таким чином, у свідомості дітей виникає певний «розрив» між етичними уявленнями і поняттями про морально-етичні цінності та власними вчинками. Крім того, ми можемо судити про готовність учнів до здійснення етичних вчинків по відношенню до друзів, батьків і близьких людей. При цьому вчинки молодших школярів характеризувалися не лише готовністю до надання певної допомоги (моральної чи, навіть, матеріальної) друзям, близьким, а й певною егоїстичністю, бажанням бути не автором, а адресатом добрих вчинків.

На нашу думку, відповідальність є також базовою морально-етичною цінністю, а тому нами було поставлене питання, яке стосувалося характеристики відповідальної людини. На думку 42,9% респондентів відповідальна людина завжди доводить розпочату справу до кінця; 13,2% переконані, що така людина завжди добивається успіху і користується повагою; 14,1% – висловили думку, що не існує людей у всьому відповідальних; для 10,5% відповідальність є скоріше тягарем, а не чеснотою; 19,3% – вважають, що в одній ситуації людина може бути відповідальною, а в іншій ні. Отже, лише 56,1% дітей усвідомлює значимість відповідальності як морально-етичної цінності.

Визначаючи повагу до старших як одну із морально-етичних цінностей, 28,9% учнів переконані, що допомога літнім людям є моральним обов'язком кожного, 35,1% – висловили думку, що вони це охоче роблять, коли їх якимось заохочують (хвалять, чи дають гроші); 23,7% – вважають, що допомогти слід тому, що самі колись будуть старими і потребувати допомоги; 8,8% – роблять це по відношенню лише до своїх близьких, а про інших хай дбають їхні родичі і ще 3,5% дітей думають, що літнім людям не потрібно допомагати.

Діти також вказали, яким чином вони виявляють повагу до старших: допомагають – 16,5%; вживають ласкаві і пошанівні слова – 14,5%; слухаються – 13,9%; поступаються місцем – 10,6%; не грублять – 7,9%; турбуються – 3,2%; не прирікаються, не перечать – 2,6%; довіряють свої таємниці – 2,6%; виконують доручення – 2,6%; намагаються не засмучувати, виявляють різні знаки уваги – 1,3%; власноруч готують сюрпризи і подарунки – 1,3%; запрошують на свої виступи у школі – 1,3%; завжди питаються дозволу – 0,7%.

Щодо безкорисливості власних вчинків, то молодші школярі переконані, що слід намагатися

робити більше безкорисливих вчинків (37,9%); безкорисливі вчинки мають адресуватися близьким і друзям (8,1%); тим, хто по відношенню до тебе був також безкорисливим (23,5%); коли тебе відмічають, хвалять (5,3%). Окрім того, ще 25,2% учнів висловили думку, що сьогодні бути безкорисливим не модно, навпаки слід навчитися зі всього мати зиск. Ці висловлювання свідчать про невірне розуміння у житті більшістю дітей такої важливої морально-етичної категорії.

Допомогти близькій людині зголосилися 78,2%, ще 16,5% учнів хотіли би допомогти, але не знають як це зробити; 3,1% – сумніваються, що хтось потребує їхньої допомоги і ще 2,2% – школярів не збираються добровільно кому б то не було допомагати. Також, 23,2% молодших школярів зазначили, що завжди поступаються місцем старшим у транспорті, 22,1% – чинять так деколи; 22,1% – під тиском сторонніх; 22,1% – залежно від настрою; 10,5% – не поступаються місцем взагалі. Отримані результати допомагають виявити серйозні упущення у вихованні, несформованість ціннісного ставлення до старших.

В умовах ведення інтерв'ю нами з'ясовано, що у своїй поведінці діти частіше всього намагаються слідувати моральним нормам (42,9%); прислухатися до серця (19,3%); слідувати настановам батьків (14,1%); орієнтуватися на товаришів (13,2%); чинити так, як вважають за потрібне (10,5%).

Суттєва інформація в ході проведення емпіричного дослідження була отримана в результаті використання методу незакінчених речень. Роздумуючи над реченням «Я пишаюсь тим, що я українець тому, що ...» діти відзначили національну приналежність («Я ним народився і по-мру» (10,1%); «Ми – майбутнє нашого народу» (0,8%) «Українцями є мої батьки, дідуся, бабусі»); – висловили власне ставлення до Батьківщини («Я люблю Україну» (7,5%); «Я люблю наші традиції і звичаї» (6,5%); «Я люблю свою мову» (4,5%) «українські пісні і танці – найкращі» (1,4%));

– звернули увагу на роль і значення України у їхньому житті («Україна є джерелом життя нашого народу» (6,5%); «Україна надзвичайно красива» (1,4%));

– підкреслили національні якості українців («Бо українці розумні» (5,7%); «гостинні» (5,7%); (4,8%); «просто так» (4,3%); «українці справедливі» (3,9%); «винахідливі» (3,9%); «дотепні» (3,5%); «українці всюди добиваються успіху» (3%); «виховані» (2,6%); «серед них чимало видатних особистостей» (2,6%); «господарі» (2,2%); «духовні» (1,8%); «чесні» (1,8%); «люблять землю, вирощують хліб» (1,4%); «українці працелюбні» (0,8%); «терплячі» (0,8%);

– відзначили важку долю, яка випала українцям («Українці добряче настраждалися» (1,4%);

– досягнення, яких вони добились («Т.Г.Шевченко також був українцем» (0,4%)).

Ще 1,4% респондентів вказали і негативні якості українців, зокрема жадібність, хитрість тощо і 9,3% – не відповіли. Всього було проаналізовано 456 відповідей.

Два наступних речення дозволили виявити розуміння учнями морально-етичних цінностей, притаманних українцям.

На думку дітей, найкраще характеризує українців повага до старших (13,1%); довірливі, дружні стосунки в родині (10,9%); мова (7%);

народні звичаї (5,3%); працелюбність (3,9%); традиції (3,5%); чемність (3,5%); толерантність (3%); любов до дітей (2,6%); гостинність (2,6%); прагнення вирішувати проблеми мирним шляхом (2,6%); господарність (2,3%); історія (2,3%); культура (2,3%); релігія (2,3%); відвага (2,3%); національна гідність (1,7%); національна кухня (1,7%); ввічливість (1,3%); любов до Батьківщини (1,3%); охайність (1,3%); інтелект (1,3%); моральні принципи (1,3%); терплячість (0,9%); щирість (0,9%); зичливість (0,9%); вміння прощати (0,9%); погані життєві умови (0,9%). Окрім цього 0,9% респондентів не знаходять нічого особливого у характеристиці українців; 4,4% – не визначились і 10,8% – не відповіли.

Діти також вважають, що кожен українець повинен знати рідну мову (10,5%); працювати на благо своєї землі (9,6%); бути чесним (8,4%); зберігати традиції (6,2%); допомагати ближньому (5,7%); поважати старших (3,9%); допомагати тим, хто потрапив в біду (3,9%); бути добрим (3,9%); любити природу (3,6%); любити свій народ (3%); мати почуття власної гідності (2,6%); дослухатись мудрих порад (2,2%); нести відповідальність за свої слова і вчинки (2,2%); бути охайними (2,2%); ввічливим (1,7%); гостинним (1,7%); не ображати менших (1,7%); творити добро (1,3%); любити себе (1,3%); бути терплячим (1,3%); дружелюбним (1,3%); пам'ятати минуле (1,3%); добиватись справедливості (1,3%); шанувати батьків (0,9%); захищати слабших (0,9%); прагнути до знань (0,9%); знаходити вихід із будь-якої ситуації (0,9%); бути готовим до випробувань (0,9%); бути лідером (0,5%); любити ближніх (0,5%); прощати (0,5%); підтримувати родинні зв'язки (0,5%). Хотіли би жити за межами України 11,0% дітей.

Відповідаючи на запитання «Які народні традиції і свята тобі до вподоби?», діти в основному називали релігійні, міжнародні, національні та особисті свята та традиції тощо. Народні традиції і свята у своїх відповідях згадали лише 4,0% респондентів, що свідчить про недостатню роботу з молодшими школярами у цьому напрямку. Відповіді дітей розподілились таким чином: Великдень (14,1%); дні народження (12,3%); Зелені свята (11,3%); Новий рік (11%); Різдво (10,8%); День незалежності (9%); 8 Березня (5,4%); День міста (5,3%); Покрова (4,6%); Весілля (4,3%); Івана Купала (3,2%); Козацькі забави (2,6%); Першого Дзвоника (2,5%); Зустріч весни (2%); Свято Осені (2%); Новосілля (1,6%); Толока (1,4%); Водохреща (1,2%); Андрія (0,8%); Свято врожаю (0,6%). Також, є невелика група дітей, які зорієнтовані на західні свята, які не мають ніякого відношення до українських народних свят. Так, Хелюїн у своїх відповідях згадали 1,8% дітей та Святого Валентина 1,4%.

Нас також цікавило, які традиції існують у родині молодших школярів. З цією метою дітей попросили намалювати малюнки і прокоментувати їх. Робота показала, що традицією стало святкування днів народження (12,6%); спільний відпочинок (6,1%); Новий рік (4,8%); зібрання у родинному колі (3,9%); Різдво (3,9%); поїздка на природу (3,0%); шанування старших (3,0%); святкування національних свят (2,6%); релігійних свят (2,6%); гостинності (2,6%); виготовлення шпаківень

(2,6%); приготування українських страв (2,6%); Великдень (2,6%); перегляд сімейних фотографій (2,2%); розповіді сімейних історій (2,0%); допомога бабусям і дідусям (1,7%); підготовка сюрпризів (1,7%); дата знайомства батьків (1,3%); народні гуляння (1,3%); гостини (1,3%); поминальні дні (1,3%); взаємодопомога (0,9%); любові між батьками (0,9%); спілкування рідною мовою (0,9%); спільне читання (0,9%); свято Перемоги (0,9%); турпоходи (0,9%); весільні дати (0,9%); 8 Березня (0,9%); уміння прощати рідним (0,9%); День захисника Вітчизни (0,5%); дотримання посту (0,5%). Не справились із завданням 27,2% дітей.

Найчастіше, за словами учнів початкової школи, у сім'ях дотримуються таких правил етикету – поваги до старших 17,5%; спілкування рідною мовою (13,5%); гречності (10,5%); допомоги старшим (6,1%); телефонних розмов (2,6%); захоплення народними ремеслами (2,6%); відвідування церкви (2,6%); вітання (2,2%); вдячності (1,7%); охайності (1,7%); гостинності (1,7%); побажання доброї ночі (1,3%); поведінки за столом (1,3%); прощання (1,3%); відвідування хворих (1,3%); знайомства (1,3%); не втручання у розмову старших (0,8%); родинних свят (0,8%); гостини (0,8%); побажання здоров'я (0,8%); дотримання правил ввічливості (0,8%); взаємодопомоги (0,8%); листування (0,8%). Не змогли назвати правил 0,8% та не відповіли 23,7% респондентів.

З відповідей дітей нам вдалось дізнатися, на які теми бесідує батьки з дітьми, долучаючи їх до морально-етичних цінностей українського народу. Зокрема, чому потрібно слідувати моральним нормам (16,8%), як стати кращим (12,2%); про культуру поведінки (9,2%); про милосердя (7,1%); про долю України (4,6%); альтруїзм (5,5%); про те, чому цінується добро (5,5%); про обов'язки (5,1%); про любов до праці (5,1%); про користь віри (3,7%); про дружбу (3,3%); про гідних людей (3,3%); про повагу до старших (3,3%); турботу про молодших (2,8%); про героїзм (2,2%); про те, як ставитись до випробувань і труднощів (1,9%); про догляд за тваринами (1,7%); як позбутися шкідливих звичок (1,5%); про ввічливість і чемність (1,5%); про доречний і недоречний гумор (1,5%); про те, чим можна пишатися (1,1%); про права (1,1%).

Систематизувавши отриманні в ході емпіричного дослідження дані, а також, беручи до уваги аналіз досвіду виховного впливу педагогів та батьків учнів, які утворили емпіричну вибірку, ми визначили рівні сформованості морально-етичних цінностей у молодших школярів [1].

Високому рівню сформованості у молодших школярів морально-етичних цінностей (4,9%) властиві повні знання про морально-етичні цінності, осмислені і достатньо глибокі етичні судження. Діти цієї групи усвідомлюють значимість морально-етичних цінностей у реальному житті.

Список літератури:

1. Копчук-Кашецька М.С. Формування морально-етичних цінностей молодших школярів засобами українського народознавства : монографія. Івано-Франківськ : «ЯРИНА», 2017. 188 с.

References:

1. Kopychuk-Kashets'ka, M.S. (2017). *Formuvannya moral'no-etychnykh tsinnostey molodshykh shkol'yariv zasobamy ukrayins'koho narodoznavstva: monohrafiya* [Formation of moral and ethical values of younger students by means of Ukrainian ethnology: monograph]. Ivano-Frankivsk: «YARYNA». (in Ukrainian)

Моральні вчинки дітей визначаються гуманістичними та альтруїстичними мотивами. Знання про морально-етичні цінності адекватні мотивам і поведінці. У своєму житті ці діти керуються принципами добра і намагаються протистояти злу. В них добре розвинене почуття власної гідності, самоповаги. Поведінка дітей відповідає моральним нормам, у них сформовані такі моральні якості як відповідальність, повага до людей, здатність прийти на допомогу, турбота, милосердя, безкорисливість, вдячність, толерантність.

Для дітей з *середнім рівнем* (77,8%) характерні добре розвинені моральні якості співчуття, співпереживання, товариськості, тоді як знання про морально-етичні цінності є несистематичними і неповними. Діти називають лише окремі характеристики, але не можуть дати повного визначення поняттям. Мотиви поведінки дітей можуть змінюватись і бути як конформістськими, так і альтруїстичними. Хоча діти і здатні виявляти ініціативу, допомагаючи іншим, вияви доброти, чуйності, милосердя, гуманізму у ставленні до оточуючих можуть носити вибіркового характеру.

Низький рівень сформованості у молодших школярів (17,3%) морально-етичних цінностей визначається обмеженими чи невірними знаннями про морально-етичні цінності. У своїх моральних діях діти керуються інтуїцією або імпульсами. Деформований і недостатній розвиток мотиваційної сфери спричиняє неадекватну поведінку молодших школярів, перекручування чи невірне розуміння моральних норм. Ставлення до оточуючих, соціуму, природного середовища негуманне, байдуже. Моральні вчинки здійснюються під тиском оточуючих. Не виявляють бажання покращити і змінити себе.

Висновок. Проведене емпіричне дослідження особливостей розвитку морально-етичних цінностей молодших школярів засвідчує їх середній рівень розвитку. Вочевидь, необхідною є реалізація цілеспрямованого виховання моральності як в умовах освітніх закладів, так і в умовах сім'ї. Важливою особливістю реалізації процесу формування морально-етичних знань є врахування вікових особливостей молодших школярів при організації їх морально-пізнавальної діяльності, визначення необхідного об'єму етичних знань, який могли би осмислити і засвоїти учні, а також вибір ефективних форм і методів виховного впливу. Доречними є активне залучення батьків до виховних заходів з метою підвищення їх педагогічної культури, а також вибудовування спільної стратегії виховного впливу. Важливим є заохочення дітей до позаурочних форм навчання – гуртків, студій, клубу вихідного дня, де б діти могли краще ознайомитись з традиціями та звичаями українського народу, історією рідного краю, святами народного календаря, фольклором.